

МЕХАНІЗМ ЯК ЗАГАЛЬНОНАУКОВА І ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ («ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ»)

Альберда Т.Г.

Інститут суспільних ініціатив

Досліджено одне з центральних понять як загальнонаукового, так і правового дискурсу – «механізм», інтеграція його в категоріальний апарат права («правовий механізм») та об'єктивація його впливу на правові відносини.

Ключові слова: механізм, правовий механізм, категоріальний апарат права.

Постановка проблеми. У межах академічних досліджень зокрема та світової гуманітарної науки загалом поняття «механізм» – і як концепт, і як абстракція високого рівня узагальнення – має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ. Воно укріпилося в понятійно-категоріальному апараті цілого шерегу наук – від математичної логіки до соціальної антропології; проникло також і в правову матерію. Утім, доводиться констатувати, що детальний дескриптивний аналіз інтеграції поняття «механізм» у юридичну науку з подальшим перетворенням на евристичний концепт «правовий механізм» є в сучасній українській науці помітною теоретичною лакуною. Стаття, власне, є спробою якщо не ліквідувати цілком цю лакуну, то, принаймні, суттєво обмежити її діапазон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряди дослідницьких когорт окресленої проблеми представлені, головним чином, вченими пострадянських країн – західна гуманітарна (в тому числі й юридична) наука тримається дещо осторожно запровадження в активний науковий обіг «технічного» поняття «механізм», що свідчить, утім, про певну стереотипність її методологічних підходів. Серед найважливіших теоретичних доробків, які розкривають зміст поняття «механізм» у правовій сфері, слід відзначити праці Радченка О. В. (присвячені аналізу поняття «механізм» у сфері державного управління), Тодики Ю. М., Козюбри М. І., Лунь З. І., Баймуратова М. А., Летнянчина Л. І., а також Речицького В. В.,

російських дослідників – Шундікова К. В. (запропонував основи теорії правових механізмів) та Тихомирова Ю. А. (аналіз із конституційно-правового розрізу). Класичними джерелами – як з методологічного, так і змістовного погляду, без ідеологічних нашарувань – залишаються праці Белкіна О. О. (механізм конституційного впливу на акти державно-правового законодавства), Еглітіса В. В. (державно-правовий аспект механізму реалізації конституції), Решетова Ю. С. (механізм правореалізації).

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемне поле аналізу понять «механізм» і – після інтеграції в правову матерію – «правовий механізм» може бути сегментоване на такі послідовні складові (частини): 1) семантичний та функціональний аналіз загальнонаукового поняття «механізм» та його значення в понятійно-категоріальному апараті гуманітарних наук; 2) окреслення кола явищ, для яких поняття «механізм» є пояснювальною моделлю; 3) вирішення із вищезгаданого загального кола явищ його частини – правових явищ, щодо яких поняття «механізм» слугує евристичним концептом; 4) формулювання видового (щодо поняття «механізм») поняття «правовий механізм» для аналізу правових явищ.

Ціль статті. Головну ціль цієї роботи можна сформулювати наступним чином. Лапідарним і строгим (науково коректним) буде таке (що впливає із задекларованої проблеми) формулювання цілі статті: через загальнонауковий аналіз поняття «механізм» відстежити його інтеграцію в понятійно-категоріальний апарат права – до формування абстракт-

ції «правовий механізм» – відтак, визначити, як оформився (об'єктивувався) вплив цієї абстракції на конкретні правовідносини.

Виклад основного матеріалу. У низці наук не тільки технічного, а й гуманітарного циклу дуже часто зустрічається поняття «механізм». О. В. Радченко свого часу висунув припущення, що механізму як такому мають бути обов'язково притаманні такі ознаки:

- є продуктом організованої діяльності;
- має мету або функцію;
- містить послідовність дій, певний вид руху;
- передбачає переважно однобічний вплив з чітко визначеним вектором впливу;
- має суб'єкт і об'єкт;
- характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії;
- його функціонування в ідеалі націлене на автоматизм;
- його побудова має структурно-функціональний характер;
- має ознаки відкритої або закритої системи [1, с. 10].

Під механізмом (від грецького μηχανή, *mechanē* – «машина») зазвичай розглядають сукупність штучних рухомо-сполучених елементів, що здійснюють заданий рух, пристрій (сукупність рухомих ланок або деталей), що передає чи перетворює (відтворює) рух [2], внутрішній устрій, система функціонування чого-небудь, апарат будь-якого виду діяльності [3, с. 245]. З часом до класичного визначення механізму в словниках додалося ще два значення: 1) сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне, економічне, психологічне явище; 2) система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності [4, с. 2].

Характеристика явища або процесу як механізму (у найширшому смислово-значенні даного поняття) передбачає, по-перше, складність його структурної будови; по-друге, системність, узгодженість організації його елементів; по-третє, здатність до динаміки, визначеної цілеспрямованої діяльності; по-четверте, його обумовленість до самоуправління або зовнішнього управління. Очевид-

но, що поняття механізм як родова наукова абстракція може застосовуватися для характеристики достатньо широкого кола явищ та процесів [5, с. 13].

У правовій літературі категорія «механізм» поволи, але неухильно займає міцні позиції в поняттєво-категоріальному апараті. Одним із піонерів запровадження цієї категорії в активний юридико-лінгвістичний оборот був Ю. Тодика, який вказував на те, що недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, а потрібні чіткі механізми їх втілення в життя, що повною мірою стосується конституційно-правової сфери [6, с. 336-337].

К. Шундіков вважає, що використання методологічного потенціалу поняття «механізм» у юридичній науці в цілому виявилось досить продуктивним, оскільки дало змогу просунутися на шляху пізнання інструментальної специфіки досліджуваних об'єктів. Поряд із цим, часто характеристика того чи іншого явища як механізму використовується як щось самозрозуміле, тобто як формально-логічний прийом, не завжди забезпечуючи відповідний методологічний нахил дослідження. Поняття, утворені використанням правознавцями родової абстракції «механізм», переважно відображають доволі масштабні регулятивні системи, юридичні макроконструкції, що вміщують значний обсяг як юридичних явищ, так і феноменів за межами правової форми [7, с. 12-21].

При цьому впадає в вічі варіабельність застосування категорії «механізм» в юридичних конструкціях. Достатньо навіть простого перерахування поширених у фаховій літературі варіантів для підтвердження слушності запропонованої тези: «механізм державної влади» [8], «механізм держави» [9, с. 100], «механізми контролю суспільства над владою» [10, с. 21], «механізм правового регулювання» [11, с. с. 18, 19, 53, 58, 364], «механізм реалізації права (правореалізації)» [12], «механізм реалізації правових норм» [13, с. 412], «механізм реалізації Конституції, конституційних норм» [14, с. с. 16, 53, 73], «механізм забезпечення правової охорони Конституції України» [15, с. 9], «механізм конституційного впливу на акти державно-правового

законодавства» [16], «механізм імплементації (реалізації) норм міжнародного права» [17], «механізм народовладдя» [18, с. 13], механізм реалізації безпосередньої демократії, самоврядування народу, народного суверенітету [19, с. с. 15, 29], «механізм управління державними і громадськими справами» [20], «механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина» [21, с. с. 29, 48, 98, 234]; «механізм правового гарантування» [22, с. 124], «механізм забезпечення (державою) прав і обов'язків громадян» [23, с. 35] та інші (механізм процесуального регулювання, соціально-юридичний механізм забезпечення прав людини, механізм безпосередньої реалізації прав і свобод, правоохоронний механізм, механізм захисту суб'єктивних прав, механізм формування правомірної поведінки, механізм правового стимулювання, механізм взаємодії внутрішньодержавного та міжнародного права тощо).

Об'єктивовані на нормативному рівні механізми позитивного права – ще слабо вивчена правовою наукою реальність. Загальнотеоретична категорія «правовий механізм» у сучасному правознавстві відсутня; висловлюються поодинокі пропозиції розуміти під цим поняттям «об'єктивованій на нормативному рівні, системно організований комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної цілі (сукупності цілей)». Правові механізми як конструкції позитивного права формалізують «набір» юридичних регуляторів: прав, обов'язків, заборон, принципів, презумпцій, фікцій, строків, процедур, мір заохочення, мір відповідальності та ін. Змістовна організація правового механізму відображає внутрішню логіку правового регулювання, особливості спеціально-юридичного впливу на певне суспільне відношення, взяте в конкретно-історичному прояві (з урахуванням духовних умов життя соціуму, панівної парадигми юридичного мислення, правового менталітету й культури). Телеологічний аспект правового механізму як найкраще пояснює його функціональне призначення: практичне використання, і, врешті-решт, досягнення конкретної

цілі (цілей). Саме конкретні цілі (індивідів, суспільства, держави) є системоутворюючими факторами при формуванні правового механізму – «під визначену ціль» законодавець підбирає необхідний «набір» правового інструментарію.

К. В. Шундіков серед цілей правових механізмів вирізняє функціональні та предметні орієнтири [24, с. 16]. Функціональна ціль правового механізму – практичне використання нормативних інструментів суб'єктами правовідносин. Предметні цілі відображають своїм змістом кінцеві результати, які мають бути досягнуті при використанні юридичних засобів на практиці, конкретні наслідки правового регулювання, виражені у змінах системи соціальних відносин, яких не існувало до використання правового інструментарію.

Суттєвою властивістю правового механізму є його системний характер: він не є довільною сукупністю різнопорядкових юридичних феноменів, а виступає органічним комплексом взаємопов'язаних правових інструментів, покликаних «працювати» як єдине ціле. Відомо, зокрема, що правові конструкції законів або міждержавних угод (договорів) визначають основи правового регулювання і часто формують правові відносини лише загально регулятивного рівня. Для забезпечення реалізації таких актів потрібне насамперед доопрацювання закладених у них правових механізмів, формування відсутніх елементів. Саме з вирішення цього завдання найчастіше розпочинається реалізація закону.

Висновки і пропозиції. Отже, «механізм» як загальнонаукова категорія (категорія академічного дискурсу) в процесі розширення діапазону свого вживання інтегрувався в категоріальний апарат права (під назвою «правовий механізм»), ставши його невід'ємною частиною. Можна вважати, що без застосування категорії «механізм» дескриптивний опис низки правових явищ є неповним, а в деяких випадках – узагалі неможливим. Звідси слід висувати зростання евристичного потенціалу категорії «механізм» як на рівні правової теорії, так і конкретної правозастосовної діяльності.

Список літератури:

1. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління // Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць: у 2 ч. (за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової). – Х., 2001. – Вип. 2 – С. 10.
2. Механізм // Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм>.
3. Толковый словарь русского языка : в 4 т. : собр. соч. [Электронный ресурс] / [под ред. Д.Н. Ушакова]. – М. : Адепт, 2004. – Т. 2, с. 245.
4. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління [Електронний ресурс] / О. Федорчак // Демократичне врядування : науковий вісник : Електронне наукове фахове видання. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf. – С. 2.
5. Шунди́ков К. В. Правовые механизмы: основы теории // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 13.
6. Тоды́ка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Х.: Факт, 2000. – С. 336 – 337.
7. Шунди́ков К. В. Правовые механизмы: основы теории // Государство и право. – 2006. – №12. – С. 12-21.
8. Гу́лиев В.Е., Рудинский Ф.М. Социалистическая демократия и личные права. – М.: Юрид. лит., 1984. – 192 с.
9. Копейчи́ков В.В. Механизм советского государства. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 142; Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 100.
10. Калашни́ков С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 21.
11. Алексе́ев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 364; Горшени́ев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 19; Матузо́в Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – С. 58; . Мураши́н О. Акты прямого народовладдя у механізмі правового регулювання // Право України. – 2000. – № 9. – С. 18; Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Наука, 1983. – С. 53.
12. Решето́в Ю.С. Механизм правореализации в условиях развитого социализма. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980. – 168 с.
13. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 412.
14. Касумо́в Фаррух Закир оглы. Процессуальный механизм реализации Конституции СССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / ИГПАН СССР. – М., 1985. – 19 с.; Козюбра М.І. Реалізація Конституції України // Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К.: Укр. центр правн. студій, 1999. – С. 53; Мазае́в В.Д. Реализация конституционных норм: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Саратов. юрид. ин-т. – Саратов. – 1982. – С. 16; Стумби́на Э.Я., Кузнецо́в А.В., Эглитис В.В. Механизм реализации конституции: (Государственно-правовой аспект) / Под ред. Э.Я. Стумбиной. – Рига: Зинатне, 1984. – 182 с.; Тоды́ка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Х.: Факт, 2000. – С. 73.
15. Лу́нь З.І. Правова охорона Конституції України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / ІДП ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2003. – С. 9.
16. Белки́н А.А. Механизм конституционного воздействия на акты государственного законодательства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ленинград. гос. ун-т. – Л., 1983. – 19 с.
17. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К.: Вид. дім “КМ Academia”, 2000.
18. Тихоми́ров Ю.А. Управление делами общества: (Субъекты и объекты управления в социалистическом обществе). – М.: Мысль, 1984. – С. 13.
19. Воляньска́ Г.М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – С. 15; . Погорі́лко В. Основні засади теорії безпосередньої демократії // Право України. – 2001. – № 8. – С. 29.
20. Тихоми́ров Ю.А. Управление делами общества: (Субъекты и объекты управления в социалистическом обществе). – М.: Мысль, 1984. – 223 с.
21. Баймура́тов М.А. Международное право. – Харьков: Одиссей, 2000. – С. 234; Заворотченко Т.М. Поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: ІДП НАН України, 2001. – Вип. 13. – С. 98; Князе́в В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні // Право України. – 1998. – № 11. – С. 29; Летня́нчин Л.І. До питання про механізм реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46.– С. 48.
22. Речи́цкий В.В. Конституционные гарантии права граждан СССР на участие в управлении государственными и общественными делами: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Харьков, 1982. – С. 124.
23. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Норма, 2002. – С. 35.
24. Шунди́ков К. В. Правовые механизмы: основы теории // Государство и право. – 2006. – №12. – С. 16.

Альберда Т.Г.

Институт общественных инициатив

МЕХАНИЗМ КАК ОБЩЕНАУЧНАЯ И ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ («ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ»)

Резюме

Исследовано одно из центральных понятий как общенаучного, так и правового дискурса – «механизм», интеграция его в категориальный аппарат права («правовой механизм») и объективация его влияния на правовые отношения.

Ключевые слова: механизм, правовой механизм, категориальный аппарат права.

Al'berda T.G.

Society Initiatives Institute

THE MECHANISM AS A GENERAL SCIENTIFIC AND LEGAL CATEGORY («LEGAL MECHANISM»)

Summary

The theoretical aspects of the «mechanism» as the central concept of a general academic and legal discourse, its integration into categories of law («legal mechanism») and the objectification of its impact on legal relations were investigated.

Key words: mechanism, legal mechanism, categories of law.